

пояснення причин і результатів активних мовних процесів і , що важливо, ймовірний вплив на ці процеси.

¹Молдован А.М. Славистика сегодня (о XIII Международном съезде славистов) // Вопросы языкознания. – 2004. – №3. – С. 3-13. – С. 4; ²Там само. – С. 4; ³Там само. – С. 4; ⁴Ажнюк Б.М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – К.,1999; Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001; Бжельжак – Рабік ранка. 6000 мов: Спадщина в бойовій готовності // Кур'єр ЮНЕСКО. – 2000. – Червень-липень. – С.18-19; Балкар Р. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1981. – С. 28-37 та ін.; ⁵Hronek J. Obecna cestina. – Praha, 1972; ⁶Нещименко Г.П. Языковая ситуация в славянских странах. – М., 2003. – С. 84; ⁷Панова М.Н. Язык государственного управления и «словарь времени»// Культура речи. – 2006. – №5. – С. 59-61; ⁸Там само; ⁹Дерба С.М. Словник з української термінології прикладної (комп'ютерної) лінгвістики. – К., 2007; ¹⁰Buttlerova D. Nektere problemy polske normativni politiky // Aktualni otazky jazykove kultury v socialistike spolecnosti. – Praha. – 1979. – С. 36; ¹¹Нещименко Г.П. Зазнач. праця. – С. 49 – 101.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

ДИСКУРС-АНАЛІЗ ТА ІСТОРИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ

Статтю присвячено історичній специфіці застосування дискурс-аналізу, наукового методу і теорії.

The article deals with a historical specific of application discourse analysis, a scientific method and theory.

Еволюція гуманітарних наук, орієнтування на інтерпретацію культурних, соціальних, психологічних, когнітивних аспектів людської діяльності знайшли відображення в дискурс-аналізі як наукових теорій, напрямку і методі, які символізують відкритість до інших сфер знання. Міждисциплінарний характер наукових уявлень, сфокусованих у дискурс-аналізі, конституює і конститується загальною спрямованістю на дослідження багатопланового, динамічного і різнорідного мовленнєвого феномену в широкому розумінні.

Ступінь інтегрованості з даними різних галузей знання і зосередженість на різних аспектах інтерпретаційних висновків у виразно як загальну зорієнтованість дискурс-аналізу, так і поруч із

загальними передумовами визначаються відповідні модифікації (галузеві, авторські та ін.) для дослідницьких цілей, істотної розбіжності між різними підходами. Так, із погляду соціального конструктивізму існує не один, а декілька міждисциплінарних підходів до дискурс-аналізу, які можуть бути використані під час вивчення різних сфер соціального життя в різних видах дослідження¹. Хоча ці теорія і метод застосовуються до різних галузей дослідження, проте спільної характеристики, яку можна було б звести до одного підходу, не існує. Цілісність і комплексність теорії та методу не суперечить досліднику створювати свій власний новий комплекс шляхом комбінування елементів різних дискурсно-аналітичних підходів. Мультиперспективність як поєднання декількох різних теоретичних поглядів і наукових напрямів у цьому разі відображає мотивований вибір дослідницького інвентарю, інтерпретаційну заданість, широке розуміння специфіки галузей знання в дискурс-аналізі. У загальному вигляді міждисциплінарна особливість дискурс-аналізу виявляється як у можливості скорелювати висновки досліджуваного матеріалу, проведені за різними підходами, так і з'ясувати доцільність використання одного підходу чи поєднання кількох.

Останнім часом дискурс-аналіз як теорія і метод почав використовуватися для дослідження давніх текстів^{2,3}. Утім, поза увагою дослідників історії мови залишаються питання, пов'язані з уточненням основних понять дискурс-аналізу з огляду на історичну реконструкцію, що визначає актуальність дослідження.

Метою цієї статті є обґрунтування специфіки дискурс-аналізу для дослідження віддалених історико-культурних періодів, реконструкції ситуативної зумовленості тексту як процесу і результату.

В основу нашого розуміння дискурсу покладено теоретичну тезу про взаємодію форми і функції, тобто характеризується цілісність функціонально організованих і ситуативно уточнених одиниць мови. Такий підхід відмежовується від формального розгляду дискурсу як певного набору мовних одиниць, які „більші від речення і словосполучення” або трактувань будь-якого „використання мови”⁴.

Складність розуміння дискурсу як категорії, за допомогою якої аналізуються віддалені історико-мовні періоди, пов'язана з теоретичними уявленнями про специфіку її дослідження, оскільки виникла на основі аналізу усного мовлення.

У лінгвістиці співвідношення понять „дискурс”, „текст”, „мовлення” розроблялося на синхронічному мовному матеріалі, тоді як історико-мовний аспект залишався поза межами уваги дослідників. Так, спочатку розмежування термінів „дискурс” і „текст”, які ще до 70-х років ХХ ст. були взаємозамінні в європейській лінгвістиці, стосувалося звуження їх обсягу за опозицією усність/писемність. У такий спосіб текст асоціювався лише з його писемним засвідченням і відтворенням, тоді як дискурс був пов’язаний з ознакою усності. В авторських дослідницьких інтерпретаціях таке розмежування об’єктів лінгвістичного аналізу визначилося в проекції на лінгвістику тексту та дискурс-аналіз як окремі наукові лінгвістичні підходи і напрямки. За такого розуміння писемний текст як об’єкт дослідження лінгвістики тексту увіразнявав лише певну специфіку мовного спілкування.

Відповідно, якщо розглядати таке протиставлення крізь призму синхронії/діахронії, то виявлялося, що дослідженням писемних текстів, а отже, і текстів віддалених історико-культурних періодів, має право займатися лінгвістика тексту, а дискурс-аналіз зорієнтований лише на вивчення усного мовлення (об’єкт дослідження синхронізований із дослідником), що утруднює історичну площину дослідження.

На відміну від, з одного боку, лінгвістики тексту, увага якої зосереджена переважно на писемних текстах, та, з іншого боку, американського конwersаційного аналізу і лінгвістичного дискурс-аналізу англійської Бірмінгемської школи, що вивчають лише побутове мовлення, у широкому розумінні дискурс-аналізу знімається протиставлення усність/писемність, що усталює розгляд дискурсу в лінгвістичній проекції як узагальненого поняття і терміна до видових „текст” і „мовлення”.

Розуміння дискурсу як зв’язку тексту з ситуацією, як мовлення, „зануреного у життя”, також зняло опозитивну маркованість у плані письмової/усної форми представлення об’єкта лінгвістичного дослідження.

Утім, за такої поставки питання історичні обмеження використання дискурс-аналізу полягали в тому, що він, „на відміну від тексту, звичайно не відноситься до давніх текстів, зв’язки яких із живим життям не відновлюються безпосередньо”⁵.

Якщо дискурс – це „текст плюс ситуація”, то текст – це „дискурс мінус ситуація”, і з цього погляду саме останнє мало б стосуватися текстів різної часово-культурної віднесеності.

Оскільки витoki дискурс-аналізу починалися з дослідження усного мовлення, діалогу, то за дискурсом закріпилися характеристики мовної активності, інтерактивності, процесуальності, динамічності, функціональності, соціокультурної спрямованості комунікації. У деяких випадках наведені ознаки дискурсу розуміються дослідниками як опозитивні до характеристик, що визначають сутність і специфіку тексту. Дослідницька протиставленість дискурсу і тексту зводиться до структурного і функціонального критеріїв, відповідно до яких поляризуються результат, продукт і функція, процес: текст-як-продукт і дискурс-як-процес (text-as-product, discourse-as-process)⁶.

Відповідно, історичний текст може бути розглянутий не тільки як результат, продукт, але й у площині його процесуального дискурсотворення.

На відміну від вузького розуміння дискурс-аналізу в наукових традиціях Бірмінгемської школи чи граматики дискурсу, у нашому дослідженні використовується широке розуміння *дискурс-аналізу* як вивчення мовного спілкування з погляду взаємодії форми і функції та ситуативної соціально-культурної зумовленості. Головною ознакою дискурс-аналізу є його загальна інтерпретаційна спрямованість.

Принциповим для цього дослідження є теоретичне положення про те, що дискурс-аналіз – це не тільки теорія і метод вивчення мовного спілкування, а й засіб пізнання світу і людини, що особливим чином модифікує історичну площину дослідження.

Розуміння дискурсу як історичної категорії потребує визначення специфіки тексту як об'єкта історико-лінгвістичного дослідження, а також співвідносної з ним культурно-історичної ситуації.

Термінологічне визначення „ситуації” в дискурс-аналізі, по суті, має враховувати певний зріз істотних для деякого соціуму релевантних характеристик, що охоплюють різні сфери суспільного життя. У різних дослідницьких інтерпретаціях дискурсу цей його складник (ситуація) конститується як „зануреність у життя”, що конкретизується від „чутливості” „до контексту соціальної ситуації” до ширшого контексту „численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо”⁷.

Це висвічує особливості дискурс-аналізу як міждисциплінарної галузі знання, в якій поруч із лінгвістами беруть участь соціологи, психологи, етнографи, літературознавці, стилісти і філософи⁸. Розуміння специфіки дискурс-аналізу, спрямованого на дослідження текстів віддалених історико-культурних періодів, передусім враховує можливості реконструкції, а отже, обов'язковий історичний контекст. Для давніх періодів світоглядна, культурна резистентність комплікується історією релігії, оскільки належність до певної релігійно-культурної парадигми конституює концептуальну картину світу. Культурні епохи модифікують стереотипні уявлення, що матеріалізується в слові, а також малярстві, архітектурі та ін. Із цього погляду історична специфіка дискурс-аналізу передбачає врахування ширшого кола міждисциплінарних перетинань, що забезпечують цілісну реконструкцію соціокультурної ситуації, інтегровану мотивацію виникнення і функціонування давнього тексту.

В соціальних науках дискурс-аналіз визначає методологію дослідження з погляду постмодернізму і постструктуралізму^{9,10} і герменевтики¹¹.

Постмодерністське розуміння дискурсу екстраполює об'єктивацію свідомості відповідно до історичного типу: „дискурс (discursus: від лат. *discere* – блукати) – вербально артикульована форма об'єктивації змісту свідомості, регульована домінантним в тій чи іншій соціокультурній традиції типом раціональності”¹². Аналітика дискурсу конституюється історичним співвіднесенням ступеня пізнаності об'єктивних відношень, форми свідомості із соціокультурною традицією. Форма об'єктивації того самого змісту може варіюватися залежно від домінантного на цей період розвитку соціуму типу раціональності.

Історичне розуміння дискурсу увиразнює інтерпретативну спрямованість досліджень, спрямованих на часову реконструкцію.

У період „археологічного” етапу своїх досліджень М. Фуко ставить у центр уваги правила, за якими люди в кожному визначену епоху можуть визначати те, що є для них істинним і значущим. Предметом „археології знання” виступає не автор, мова, читач чи текст, а обмежений набір текстів, що складають дискурс. Часовий контекст розуміння і наукового аналізу дискурсу узагальнюється у визначенні процедури дослідження: „Ми будемо називати дискурсом групу тверджень остільки, оскільки вони відносяться до тієї ж дискурсивної формації. Дискурс будується на основі обмеженої

кількості тверджень, відносно яких може бути визначена група умов їх існування. У цьому розумінні, дискурс – не ідеальна, позачасова форма..., це фрагмент історії..., який ставить свої власні обмеження, пропонує поділи і трансформації, специфічні способи вираження своєї належності до певного часу”¹³.

Відповідно до авторської термінології „обмежена кількість тверджень”, співвіднесених з „групою умов їх існування”, корелюється з широким розумінням дискурсу, визначеним у нашій роботі. Історична мотивація дискурсу, представлена М. Фуко, віддзеркалює ряд часових координат, які локалізують дискурс, зумовлюють його. У загальному плані формулювання цієї категорії з огляду на „фрагмент історії” дозволяє співвіднести її із узагальненим поняттям „дискурсивна формація”, надати дискурсу часового виміру і тим самим визначити методологічні засади історичного розуміння дискурсу.

На основі наведеного висловлювання М. Фуко в нашій роботі береться до уваги сформульований ним висновок про дискурс як процес („дискурс будується”), а також розуміння дискурсу як „фрагмента історії”, що диктує „свої власні обмеження, пропонує поділи і трансформації, специфічні способи вираження своєї належності до певного часу”. Відповідно до такого формулювання людина сама перетворює себе в суб’єкта, тобто говорить у такий спосіб, що конститує себе як суб’єкт цього дискурсу.

У процесі характеристики дискурсу давніх періодів також варто зважити на відношення між дискурсом та соціальним і культурним станом соціуму, а також їхнім розвитком, основні положення такого напрямку дослідження сформульовані критичним аналізом дискурсу (Т.А. ван Дейк, Н. Меркло, Р. Водак та ін.). Такий аналіз дискурсу ґрунтується на висновку М. Фуко про владу як силу, що визначає суб’єктів і агентів дій, а також на концепції лінгвістичної філософії про сприйняття реальності через мову, яка не лише відображає, а й конструє реальність.

На нашу думку, для аналізу змін у відношеннях між дискурсом і соціокультурною ситуацією доцільно звертатися до деяких положень критичного аналізу дискурсу, зокрема таких: дискурс не лише сам творить соціальний світ, а й соціальні практики творять дискурс; суб’єкт в такому контексті є децентрованим під впливом панівного дискурсу, проте здатний перетворювати встановлені практики і

дискурси шляхом критичного перегляду панівного дискурсу та ін. (напр. у період Реформації).

У нашому дослідженні відповідно до „дискурсивної формації” М. Фуко визначається комунікативно-когнітивна мотивація для визначення певного синхронного періоду, сукупність яких складає діахронію, що є широкою маніфестацією умов, можливостей, обмежень мовного спілкування. Це дає можливість встановити певну типовість і закономірність для історико-мовного дослідження.

Утім, для увиразнення змін, напр. у межах певного дискурсу, варто помітити і представити той стан динамічної рівноваги, що поступово перетворюється в нову дискурсивну практику. У цьому разі постмодерністське трактування історичної специфіки дискурсу доповнюється тим складником, який вивищується над усередненою позицією суб’єкта.

У нашому дослідженні на тлі типово-закономірних характеристик дискурсу увиразнюється мовець лише тією мірою, якою він виступає за межі регламентованої дискурсивної практики, історичної об’єктивації в певних умовах. Динамічні стани мотивуються маніфестацією суб’єкта, який у свою чергу видозмінює типову мовну практику. Загалом таке прочитання суб’єкта прочитується в концепції Е. Бенвеніста, який називає дискурсом мовлення, невіддільне від мовця, „мовлення, яке привласнюється мовцем”, тобто дискурс набуває особистісних характеристик „я-мовця”, дискурсу „я”. Розвиток цієї ідеї під впливом теорії „можливих світів” продовжено Ю.С. Степановим, який вважає дискурс особливим можливим альтернативним світом у світі мови, що конструюється особливою граматикую, лексиконом, правилами слововживання, семантикую та власним ідеальним адресатом¹⁴.

На нашу думку, таке прочитання суб’єкта на тлі типових закономірностей доповнює контекст історичної реконструкції, увиразнюючи стабільність і динамічність.

Отже, дискурс-аналіз видається продуктивним напрямом і методом для характеристики віддалених історико-мовних періодів, що відкриває простір для нових досліджень комунікативно-когнітивного плану. Історична реконструкція розширює межі для дослідницької інтерпретації понять „дискурс”, „текст”, „мовлення”, „ситуація”, визначає перспективи теоретичного моделювання детермінованості і реляційності у контексті діахронії, залучає ширшу

міждисциплінарну активацію для повноти та об'ємності історичного дослідження.

¹Филлипс Луиза Дж., Йоргенсен Марианне В. Дискурс-анализ. Теория и метод. – Х., 2004. – С. 14; ²Миловидов В.А. От семиотики текста к семиотике дискурса. – Тверь, 2000; ³Шадчина А.С. Текстотвірні функції епістемічної модальності в давньогрецькому філософському дискурсі (на матеріалі текстів Геракліта і Платона). – Автореферат дис. к.ф.н. 10.02.14: КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2005; ⁴Schiffrin D. Approaches to Discourse. – Oxford; Cambridge, MA, 1994. – S. 23; 31; 39 – 41; ⁵Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 137; ⁶Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambridge, 1983. – S. 24; Цит. за: Макаров М. Основы теории дискурса. – М., 2003. – С. 88 – 89; ⁷Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006. – С. 119; ⁸Лингвистический... – С. 137; ⁹Фуко М. Археология знания. – К., 1996; ¹⁰Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М., 1996. – С. 47 – 96; ¹¹Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. – М., 1995. – С. 129 – 136; ¹²Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск, 2001; ¹³Фуко М. Археология... – С. 49; ¹⁴Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 35 – 73.

О.І. Хом'як, канд. філол. наук

МОВА В ІЄРАРХІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблеми мовно-культурної політики України в контексті глобально-цивілізаційних тенденцій сучасного світу.

The article touches upon the problems of the linguistical and cultural Ukrainian policy within the modern world's global tendencies.

Сучасний світовий розвиток передбачає осмислення культурного контексту суспільно-політичних та соціально-економічних явищ з актуалізацією етнокультурних інтересів народу. У сучасній культурології найбільш вживаним є погляд на культуру як сутнісну рису людського буття, складне матеріально-духовне поле самореалізації суб'єкта і соціальних груп, особливу саморегулюючу форму відтворення розумного життя, як складову умову розвитку світу¹.